

INCLUSIEVE MAATSCHAPPIJ

Prof. dr. Sami Zemni

*Vakgroep Conflict- en Ontwikkelings-
studies, UGent*

Joachim Ben Yakoub

*Onderzoeker, vakgroep Conflict- en
Ontwikkelingsstudies, UGent*

PHARMACIE & APOTHE

Nog voor het begrip ‘inclusie’ ingang vond in academische en beleidskringen, was er al sprake van maatschappelijke exclusie of uitsluiting. René Lenoir, Franse staatssecretaris voor Sociale Zaken, gebruikte in de jaren 70 als eerste de term ‘exclusie’. Daarmee probeerde hij een complex geheel van economische en sociale problemen te vatten en specifieke doelgroepen te omschrijven voor zijn beleid. Met de groei van langdurige werkloosheid na de oliecrisis van 1973 en het daaropvolgende tijdperk van stagflatie, werd het concept gebruikt om de toestand te beschrijven van een reeks mensen die uitgesloten zijn uit de reguliere samenleving vanwege factoren zoals een handicap, een psychische aandoening of armoede (Buckmaster & Thomas 2009: 2).

In de jaren 90 introduceerde ook de EUⁱ het begrip ‘uitsluiting’ in haar sociaal beleid. Haar ‘programma tegen armoede’ veranderde in ‘strijd tegen sociale uitsluiting’. Nog later koos men in de Lissabonstrategie van 2000, een tienjarenplan om het sociale en economische model van de EU te moderniseren, voor een Sociale Inclusie Strategie om alle vormen van armoede uit te roeien.

INCLUSIE: WAAR HEBBEN WE HET OVER?

Net zoals exclusie is ook inclusie een ambigu en onduidelijk begrip dat over tijd en ruimte verschillende betekenissen krijgt. De meeste definities van sociale exclusie wijzen op een gebrek aan kansen om te participeren in het sociale, economische en/of politieke leven van een

i In het Verenigd Koninkrijk werd in 1997, onder de *New Labour* regering, reeds een *Social Exclusion Unit* opgericht “belast met het coördineren van de inspanningen van de overheid om sociale uitsluiting aan te pakken. Naast het verstrekken van strategisch en beleidsadvies aan de overheid, moest de eenheid ervoor zorgen dat overheidsdepartementen samenwerken om diensten aan de meest kansarme mensen in de Britse samenleving beter te ontwikkelen en te leveren” (Buckmaster & Thomas 2009: 5). Australië zette in 2002 onmiddellijk een *Social Inclusion Unit* op om “nieuwe en innovatieve oplossingen voor het probleem van sociale uitsluiting te ontwikkelen en te zorgen voor een gecoördineerd en uitgebreid antwoord van de overheid en de gemeenschap op de behoeften van kansarme mensen” (Buckmaster & Thomas 2009: 7).

sociaal systeem. Het gebrek aan kansen wordt toegeschreven aan een gebrek aan middelen, rechten, goederen en diensten. In definities van inclusie benadrukt men het opheffen van deze gebreken. Forest en Pearpoint (1992), grondleggers van het inclusief denken binnen de sociale wetenschappen, definiëren het als *“inviting those who have been left out (in any way) to come in, and asking them to help design new systems that encourage every person to participate to the fullness of their capacity as partners and as members”*.

Deze definitie toont al aan dat inclusie op veel verschillende niveaus en domeinen kan bekeken worden. Inclusie kan breed gedefinieerd worden in relatie tot één of meer sectoren (de arbeidsmarkt, het onderwijs, ...) of betrekking hebben op specifieke doelgroepen (personen met een handicap, minderheden, ...). Een meer recente definitie (Janssens, D., Lambaerts, J., Wouters, W. & Devillé, 2017) vat inclusie als volgt het samen:

“Inclusie betekent de insluiting in de samenleving van achtergestelde groepen op basis van gelijkwaardige rechten en plichten. Inclusie wordt gebruikt in het discours rond allochtonen, kansarmen, en mensen met een functiebeperking. Het is een belangrijk topic in de hulpverlening, naast het recht op arbeid, empowerment en positieve actie. Inclusie staat voor gelijkwaardigheid en volwaardig burgerschap en wil een samenleving creëren zonder drempels en dit voor mensen met een functiebeperking, voor etnisch-culturele minderheden, voor kortgeschoolden, voor armen, enz. De verantwoordelijkheid tot ‘aanpassing’ ligt niet bij een sociaal achtergestelde groep, zoals bij integratie. Het is de maatschappij die zich aanpast en diversiteit als een meerwaarde ziet. Hindernissen voor sociale participatie worden verwijderd, zodat iedereen naar eigen vermogen kan deelnemen aan het maatschappelijk leven.”

EEN INCLUSIEVE MAATSCHAPPIJ

De term ‘inclusieve samenleving’ komt voort uit discussies in de marge van de Millenniumdoelstellingen van de Verenigde Naties. Op de

INCLUSIEVE MAATSCHAPPIJ

Wereldtop voor Sociale Ontwikkeling in maart 1995 werd het creëren van een inclusieve samenleving, ‘een samenleving voor iedereen’ⁱⁱ, als een van de belangrijkste doelen van sociale ontwikkeling gezien. Hoewel de term werd ontwikkeld binnen de context van ontwikkelingswerk in het Zuiden, nam de rest van de wereld het begrip van een inclusieve samenleving over.

Een inclusieve samenleving is een samenleving die inzet op de participatie van iedereen, een samenleving waarin elk lid een aandeel heeft en waar de notie van wederkerigheid centraal staat.

‘De begrippen ‘sociale inclusie’ en ‘uitsluiting’ zijn nauw met elkaar verbonden. Het is moeilijk om sociale inclusie te bespreken zonder het ook over sociale uitsluiting te hebben.’

Een inclusieve maatschappij is een maatschappij waarin mensen met verschillende geloofsovertuigingen (of geen geloof), tegengestelde ideologieën, uit verschillende klassen of sociale groepen, met diverse seksuele oriëntaties, kunde of beperkingen, ... zich ingesloten voelen. De ‘andere’, diegene die niet overeenkomt met de zelfdefiniëring, is in een inclusieve maatschappij niet iemand die enkel moet ‘getolereerd’ worden, maar iemand die men respecteert voor wie hij of zij is, iemand met wie we op een rationele manier van elkaar kunnen leren. Op die manier wil een inclusieve maatschappij iedereen respecteren in zijn of haar waardigheid.

ii “The World Summit for Social Development (Copenhagen 1995) defines an inclusive society as a society for all, in which every individual, each with rights and responsibilities, has an active role to play. An inclusive society is based on the fundamental values of equity, equality, social justice, and human dignity and rights and freedoms, as well as on the principles of embracing diversity. A society for all is equipped with appropriate mechanisms that enable its citizens to participate in the decision-making processes that affect their lives, and ultimately shape their common future”. (<http://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2008/Paris-report.pdf>, p. 4)

De erkenning van wederzijdse verplichtingen en verwachtingen duidt ook op publieke verantwoordelijkheden van de gemeenschap en haar instellingen (Thomas 1997). Naargelang de nationale politieke context krijgt het begrip inclusie een specifieke invulling. In de Franse republikeinse traditie of de welvaartsstaatsvisie wijst inclusie op de rol van de overheid om burgers de kansen te bieden om volledig deel uit te maken van de maatschappij. De Angelsaksische traditie ziet de maatschappij vooral als een netwerk van vrijwillige verbanden tussen autonome individuen die op basis van hun eigen belangen en motivaties keuzes maken. Binnen die traditie is inclusie veel minder een doel. Het verschaffen van gelijke rechten (inclusief wetgeving tegen allerlei vormen van discriminatie) is hier de eerste taak van de overheid (Buckmaster & Thomas 2009).

OVER INCLUSIE, UITSLUITING, INTEGRATIE, ASSIMILATIE EN SEGREGATIE

“‘We’ cannot integrate ‘them’ so long as ‘we’ remain ‘we’; ‘we’ must be loosened up to create a new common space in which ‘they’ can be accommodated and become part of a newly reconstituted ‘we’.” — Parekh, 2000: 204

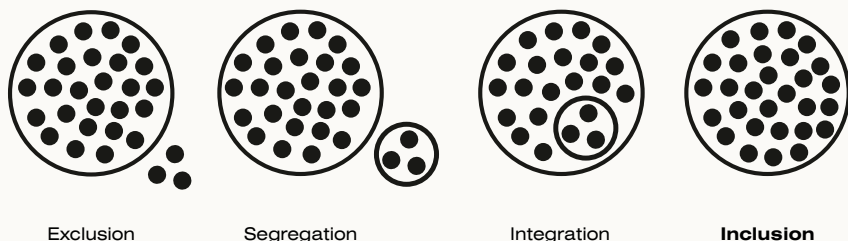
De begrippen ‘sociale inclusie’ en ‘uitsluiting’ zijn nauw met elkaar verbonden. Het is moeilijk om sociale inclusie te bespreken zonder het ook over sociale uitsluiting te hebben. In het model van de Verenigde Naties voor de inclusie van mensen met een beperking staat inclusie haaks op andere van elkaar verschillende dynamieken zoals exclusie, segregatie en integratie.

- **Uitsluiting** komt voor wanneer een specifieke doelgroep rechtstreeks of onrechtstreeks toegang, in welke vorm dan ook, wordt belet of ontzegd tot een bepaald collectief, een bepaalde organisatie, dienst, instelling, of tot de samenleving in haar geheel. Sommige doelgroepen maken a priori geen deel uit van deze collectiviteiten.

INCLUSIEVE MAATSCHAPPIJ

Figuur: United Nations (2016)

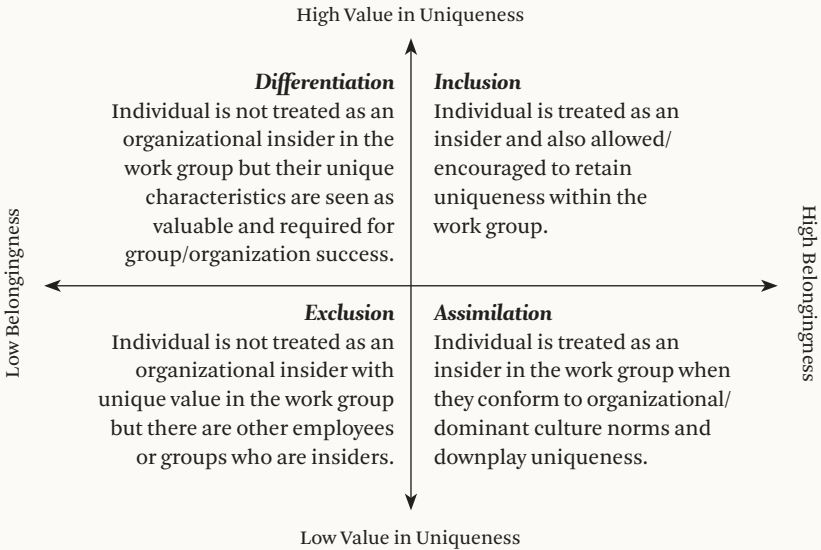
- **Segregatie** treedt op wanneer een bepaald collectief, een bepaalde organisatie, dienst of instelling wordt gestructureerd in aparte omgevingen die zijn ontworpen of worden gebruikt om te reageren op verschillen eigen aan een specifieke doelgroep, waardoor de samenleving ingedeeld wordt in wederzijds uitsluitende delen volgens deze verschillen. De samenleving bestaat uit verschillende segmenten, waar sommige doelgroepen a priori deel van uitmaken.

- **Integratie** is een proces waarbij een specifieke doelgroep in bestaande reguliere instellingen, diensten, organisaties of collectieven wordt geplaatst, zolang de eerstgenoemde zich kan aanpassen aan de gestandaardiseerde vereisten van dergelijke instellingen, diensten, organisaties of collectieven. Iedereen die zich kan aanpassen aan de vereisten van de samenleving, bestaande reguliere instellingen, diensten, organisaties of collectieven wordt als onderdeel beschouwd.

- **Inclusie** omvat een proces van systemische hervorming waarin veranderingen en wijzigingen in de inhoud, methoden, benaderingen, structuren en strategieën van bestaande collectieven, organisaties, diensten, instellingen – of van de samenleving in haar geheel – worden doorgevoerd om drempels te doorbreken, met een visie die iedereen, ongeacht de doelgroep, een rechtvaardige en participatieve ervaring en omgeving biedt. Iedereen wordt a priori als deel van een samenleving beschouwd.

Aanvullend op het model van de VN is het zinvol om het onderscheid tussen inclusie en assimilatie te duiden. Volgens Shore, et al (2011) moedigt inclusief denken individuen aan opgenomen te worden in een groep of samenleving en staat inclusie tegelijkertijd ook toe om de individuele eigenheid te behouden. Assimilatie daarentegen behandelt een individu als een insider in de groep wanneer deze zich conformeert aan dominante culturele normen van de groep en zijn of haar eigenheid aan de kant schuift.

INCLUSION FRAMEWORK

Figuur: Shore, et al (2011).
Inclusion and diversity in work groups

INCLUSIEVE MAATSCHAPPIJ

INCLUSIE STRUCTUREEL BEKEKEN

Het model van de VN maakt bovendien geen onderscheid tussen sociale en culturele inslag van de maatschappelijke en sociologische dynamieken die ze onderkent om inclusie te definiëren. Zo kan uitsluiting sociaal begrepen worden als het systematisch ontzeggen van toegang tot verschillende essentiële domeinen zoals de arbeidsmarkt, het onderwijs, huisvesting, gezondheidszorg en sociale zekerheid. Sociale uitsluiting heeft dan betrekking op uitsluiting van die domeinen die noodzakelijk zijn om een menswaardig bestaan te garanderen. Daarnaast kan uitsluiting ook cultureel begrepen worden op basis van culturele kenmerken van de personen of groepen die uitgesloten worden, zoals klasse, gender, ras of etniciteit, leeftijd en mentale of fysieke gezondheid.

Structurele uitsluiting is de systematische samenhang tussen en aaneenschakeling en opeenstapeling van sociale en culturele vormen van uitsluiting bij bepaalde doelgroepen over verschillende domeinen heen. Inclusie kan dan structureel begrepen worden als een ideale toestand waarbij iedereen – ongeacht klasse, gender, ras of etniciteit, leeftijd en mentale of fysieke gezondheid – ingesloten wordt op de arbeidsmarkt, het onderwijs, huisvesting, gezondheidszorg en sociale zekerheid. Zodoende heeft iedereen a priori deel aan en maakt iedereen deel uit van een samenleving die (in het geval van België) grondwettelijk verankerd recht op een menswaardig bestaan garandeert.

HEFBOMEN VOOR MAATSCHAPPELIJKE INCLUSIE

Tal van internationale gemeenschappen zoals de EU en nationale staten streven een inclusieve maatschappij na. Naargelang de politieke tradities en ideologieën ontwikkelen zij verschillende soorten beleid op diverse domeinen. Elk land lijkt een eigen ‘agenda’ te hebben. Hoezeer een inclusieve maatschappij een na te streven doel is, de weg daarnaartoe is veel minder eenduidig.

De *Division for Social Policy and Development* van de VN geeft een lange lijst van elementen die zij noodzakelijk acht om een inclusieve maatschappij te realiseren:

- Respect voor de rechtsstaat en de aanwezigheid van een sterke juridische infrastructuur, inclusief een onpartijdige en verantwoordelijke justitie;
- Respect voor de rechten, waardigheid en privileges van alle individuen binnen de samenleving die hun verantwoordelijkheden kunnen opnemen;
- Een inclusief beleid, instellingen en programma's die armoede bestrijden en gendergevoelig zijn op nationaal en regionaal niveau;
- Gelijke kansen voor actieve deelname aan maatschappelijke, sociale, culturele, economische en politieke activiteiten, en vooral *grassroots* vrouwenorganisaties;
- Aanwezigheid van een sterk maatschappelijk middenveld (burgerrechten, burgerzin, maatschappelijke betrokkenheid, burgerschap en wederzijds vertrouwen);
- Gelijke toegang tot openbare informatie, openbare infrastructuur en faciliteiten;
- Gratis, verplicht, functioneel en kwalitatief basisonderwijs om gemarginaliseerden en uitgesloten te versterken;
- Cultureel pluralisme, respect voor en waardering van diversiteit;
- Het bestaan (of creëren) van open ruimtes en mogelijkheden voor deelname aan gemeenschappelijke doelen en/of visies. Er is behoefte aan een continue dialoog over positieve beelden van een inclusieve samenleving voor de toekomst op een participerende manier, die gedeeld en begrepen zal worden door elk individu van de samenleving;
- Goed bestuur en representatief leiderschap om transparantie en verantwoording te bereiken;
- Eerlijke verdeling van economische en sociale hulpbronnen;

INCLUSIEVE MAATSCHAPPIJ

- Effectief stedelijk beheer door decentralisatieprocessen te bevorderen naar het lokale en gemeenschapsniveau en gemeenschappen en hun leden daarbij te betrekken.

Niet alle gemeenschappen of staten zetten evenveel in op al deze parameters.

INTERSECTIONALITEIT

In navolging van het baanbrekend werk van Ella vzw (2004) vindt de term ‘intersectionaliteit’ in Vlaanderen weerklank. Tunde Adefioye (2017) ziet in intersectionaliteit, in de jaren 80 bedacht door Crenshaw (1989), een hefboom voor een inclusieve samenleving. Op basis van toenmalige rechtsvragen van vrouwen van kleur in de Verenigde Staten die het slachtoffer waren van structurele uitsluiting, besloot Crenshaw dat afzonderlijk focussen op gender, ras of klasse van deze vrouwen niet voldoet.

Net door rekening te houden met de intersectie (snijpunten) van hun verschillende identiteiten kan uitsluiting voorkomen of overstegen worden. Intersectionaliteit biedt een analytisch kader om de manier waarop verschillende machtssystemen op elkaar ingrijpen te bestuderen en zo uitsluiting te voorkomen (Cooper 2015). Verschillende vormen van sociale stratificatie, zoals klasse, ras, gender, seksuele geaardheid, leeftijd, handicap en geslacht staan niet los van elkaar, maar zijn integendeel op een complexe manier met elkaar verweven.

Het begrip intersectionaliteit resoneert met het kruispuntdenken dat sinds enige tijd in beleidskringen in Vlaanderen ingang vindt als hefboom voor een inclusief beleid. Vanaf de opvang van de eerste generatie naoorlogse migranten tot op vandaag is het beleid ten aanzien van gastarbeiders > migranten > allochtonen > nieuwkomers stelselmatig geëvolueerd van een categoriaal naar een inclusief beleid. Waar er in eerste instantie louter aandacht was voor een doelgroepgericht beleid om specifieke vragen op te vangen, maakte men stelselmatig plaats voor een inclusief beleid. Om de aandacht voor de meest kwetsbare doelgroepen

niet te laten verdampen voert men een inclusief beleid met transversale aandacht voor deze doelgroepen over de verschillende beleidsdomeinen heen. In plaats van een categoriaal beleid te voeren binnen bijvoorbeeld het domein onderwijs – en dus aparte scholen op te richten voor nieuwkomers of allochtonen of personen met een handicap – is het de verantwoordelijkheid van het onderwijsbeleid om het onderwijs toegankelijk te maken door te werken op het kruispunt tussen bijvoorbeeld etniciteit en onderwijs of handicap en onderwijs.

VOER VOOR DISCUSSIE

Volgens critici benadrukken internationale gemeenschappen en natiestaten – met hun streven naar tewerkstelling, economische groei en economische innovatie – te eenzijdig economische integratie en zetten zij in mindere mate in op maatschappelijke innovatie. Zij maken gewag van een geleidelijke verschuiving van aandacht voor gelijkheid naar aandacht voor sociale integratie. Daarenboven stellen zij dat integratie sterk steunt op arbeidsactivering en de bijhorende plichten in plaats van op sociale rechten (Lister 1998).

Ook vanuit een andere politieke en ideologische hoek komt er kritiek op het idee van inclusie. Conservatieve stromingen bekritiseren het concept inclusie omdat het volgens hen alle culturele tradities ondermijnt waardoor bepaalde tradities niet langer gezaghebbend en leidend kunnen zijn (Kalb 2013).

LITERATUUR

- Adefioye, T. (2017) Intersectionaliteit. Beschikbaar Online: <http://www.kvs.be/nl/stadsdramaturg-tunde-adebioye-schrijft>
- Blommaert, J. (1997). The slow shift in orthodoxy (re)formulations of “integration” in Belgium. *Pragmatics*, 7/4, 499-518.
- Buckmaster, L., & Thomas, M. (2009). *Social inclusion and social citizenship: towards a truly inclusive society*. Canberra: Parliamentary Library.
- Cooper, B. (2015). Intersectionality. In *The Oxford handbook of feminist theory*.
- Crenshaw, Kimberlé (1989). "Demarginalizing the intersection of race and sex: a Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics". University of Chicago Legal Forum, special issue: Feminism in the Law: Theory, Practice and Criticism. University of Chicago Law School: 139-168.
- Dagevos, J. (2005). Minderheden, armoede en sociaal-culturele integratie. *Migrantenstudies* 21/3, 135-154.
- Ella vzw (2014). Intersectioneel denken. Handleiding voor professionals die intersectionaliteit of kruispuntdenken in de eigen organisatie willen toepassen. Online beschikbaar op www.ellavzw.be
- Engbergsten & R.Gabriëls (Eds.), *Sferen van integratie. Naar een gedifferentieerd alloctonenbeleid*. Amsterdam: Boom.
- Engbergsten, G. & Gabriëls, R. (1995). Voorbij segregatie en assimilatie. In G.
- Forest, M., & Pearpoint, J. (1992). Inclusion! The bigger picture. *Network*, 2(1), 6-10.
- Jacobs, D. (2000). Inburgering. Van integratie naar acculturatie. *Ex Tempore*. Verleden Tijdschrift Nijmegen, 19/3, 3-13.
- Janssen, P., Groffy, L., Vink, J. (2003). Samenlevingsopbouw en integratie van
- Janssens, D., Lambaerts, J., Wouters, W. & Devillé, A. (2017). Filoso-

- feren in sociaal werk: De kracht van het niet-weten in de agogische praktijk. Antwerpen/Apeldoorn: Garant
- Kalb, J. (2013), *Against Inclusiveness: How the Diversity Regime is Flattening America and the West and What to Do About It*, Angelico Press.
- Kivisto, P. (2004b) Inclusion: Parsons and Beyond. *Acta Sociologica*, 1/47/3, 291 - 297.
- Levitas, R. (2005). *The inclusive society?: social exclusion and New Labour*. Springer.
- Lister, R. (1998). From equality to social inclusion: New Labour and the welfare state. *Critical social policy*, 18(55), 215-225.
- Loobuyk, P. (2002). Multicultureel burgerschap. Voorbij integratie, assimilatie, segregatie en marginalisatie. *Ons Erfdeel*, 45/ 3, 399-411.
- minderheden. In H. Baert, M. De Bie, A. Desmet, M. Van Elslander & L. Verbeke (Eds.), *Handboek samenlevingsopbouw in Vlaanderen*. Brugge: Die Keure.
- Parekh, B. (2000). The political structure of multicultural society. In B. Parekh, *Rethinking Multiculturalism. Cultural diversity and political theory*. Houndmills/London: Macmillan Press.
- Shore, L. M., Randel, A. E., Chung, B. G., Dean, M. A., Holcombe Ehrhart, K., & Singh, G. (2011). Inclusion and diversity in work groups: A review and model for future research. *Journal of Management*, 37(4), 1262-1289.
- Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: three paradigms. *Int'l Lab. Rev.*, 133, 531.
- Thomas, G. (1997). Inclusive schools for an inclusive society. *British Journal of Special Education*, 24(3), 103-107.
- United Nations (2016) Committee on the Rights of Persons with Disabilities. General comment No. 4 (2016). Article 24: Right to inclusive education
- Verstraete, G. (1999). Cultuur is geen kalkei. Naar een interculturalisering van het welzijnswerk. *Alert*, 25/1, 66-67.